

Jakubowski, Krzysztof / Różewicz, Jerzy

Dzieje badań Polaków Syberii Wschodniej i Bajkału

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 35/1, 137-142

1990

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



wywodził się z kręgów higienistów niemieckich i uzupełniony był treściami ideologicznymi oraz elementami organizacyjnymi zaczerpniętymi z doświadczeń porewolucyjnych. Głównym założeniem programu była higiena przemysłowa, a także zwalczanie prostytucji, nałogów, w tym alkoholizmu i chorób społecznych. Wcielanie w życie programu opierano w dużej mierze na działaniach administracyjnych, nakazowych, drogą dekretów, które wydawał Komisariat Zdrowia Publicznego. Uruchomiono też instytuty higieny socjalnej, a do końca lat 20-tych w samej Rosyjskiej Republice Rad — 15 szkół kształcących kadrę higienistów, którzy zajmowali się badaniami naukowymi problemów zdrowia publicznego. Stwierdzono, iż ocenę funkcji medycyny społecznej w ZSRR po 1920 roku można tylko dokonać w kontekście:

- 1) poznania znaczenia wprowadzanych do nauki aspektów socjalnych,
- 2) poznania relacji i zakresu zależności nauki od polityki
 - a) roli nadzorującego patronatu w znaczeniu pozytywnej — inicjującej;
 - b) negatywnej — ograniczającej rozwój,
- 3) poznania opłacalności pod względem społecznym, ekonomicznym rozwoju jednej gałęzi nauki kosztem innych, a także uwzględniania strony moralnej kosztów tego rozwoju. Od początku bowiem w ZSRR stwarzano takie warunki, iż medycyna społeczna odgrywała przewodnią rolę w nauce o zdrowiu publicznym, zatem wszelkie środki przeznaczano na tę sferę.

Kanadyjka zauważyła oderwanie koncepcji naukowych kształtu higieny społecznej od możliwości ich wcielenia w życie. Nadto wskazała na rozbieżność — nazwaną przez nią „asymetrią” — pomiędzy wymaganiami formułowanymi przez Komisariat Zdrowia Publicznego drogą nakazów a faktycznymi możliwościami organizacyjnymi zdeterminowanymi „kryzysem socjalnym” wynikającymi z ogólnych warunków i skomplikowanej sytuacji państwa.

Przytoczenie treści tego referatu wynika z mojej oceny, iż odpowiadał on dokładnie wiodącemu tytułowi kongresu „Science and Political ...”. Ponadto w naszym kraju istnieje niedostatek badań w dziedzinie historii socjomedycyny, która jest mało znana i nie wykorzystana dla potrzeb aktualnych, reformatorskich w praktyce w ogóle. Niedobrze będzie jeżeli obcy badacze — podobnie jak to uczyniła Susan Gross Solomon — zajmą się naszymi sprawami gwoili ustalenia już tylko prawdy historycznej.

Bożena Urbanek
(Warszawa)

DZIEJE BADAŃ POLAKÓW SYBERII WSCHODNIEJ I BAJKAŁU

W grudniu 1988 r. Oddział Wschodnio-Syberyjski Akademii Nauk ZSRR powiadomił prezesa Polskiej Akademii Nauk, iż kilka instytucji naukowych w Irkucku podjęło się zorganizowania sympozjum poświęconego dziejom polskich badań Syberii Wschodniej i Bajkału. Proszono zarazem o przysłanie na sympozjum dwudziestoosobowej delegacji z Polski, przy czym organizatorzy zobowiązywali się do pokrycia wszystkich kosztów związanych z pobytem gości polskich na terytorium Związku Radzieckiego.

Prezydium Polskiej Akademii Nauk powierzyło Instytutowi Historii Nauki, Oświaty i Techniki zadanie sformowania delegacji polskiej, a także wzięcia na siebie wszelkich spraw dotyczących jej udziału w planowanym sympozjum. Do prac organizacyjnych włączyło się też — podobnie jak przed laty, kiedy wspólnie

urządzano konferencje na temat dziejów polsko-rosyjskich kontaktów w geologii i geografii¹ — Muzeum Ziemi PAN.

Symposium — pod nazwą *100-lecie badań Polaków Syberii Wschodniej i Bajkału* — odbyło się w Irkucku i okolicach w dniach 16-21 września 1989 r. Organizatorami ze strony radzieckiej byli: Irkuckie Centrum Naukowe Oddziału Syberyjskiego Akademii Nauk ZSRR, Wschodnio-Syberyjski Oddział Towarzystwa Geograficznego ZSRR, Bajkalski Oddział Towarzystwa Geograficznego ZSRR oraz Uniwersytet Irkucki. Na czele dwunastoosobowego radzieckiego Komitetu Organizacyjnego stanęli członkowie AN ZSRR: Nikołaj Łogaczew i Grigorij Gałazij. Sekretarzem naukowym Komitetu był Wadim Czerepanow.

W symposium uczestniczyło siedemnaście osób z Polski, wywodzących się nie tylko z placówek PAN (z Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki — trzy osoby; Muzeum Ziemi PAN — trzy osoby; Instytutu Historii — trzy osoby; Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania — dwie osoby; Instytutu Zoologii — jedna osoba; Zakładu Podstaw Gospodarki Surowcami Mineralnymi — jedna osoba; Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego — jedna osoba), ale również z trzech wyższych uczelni (z Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Warszawskiego i Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie). Spośród kilkudziesięciu radzieckich uczestników symposium najliczniejszą grupę — co jest zrozumiałe — stanowili badacze z irkuckich placówek naukowych. Kilka osób przybyło z Buriackiego Centrum Naukowego z Ulan-Ude, pojedyncze osoby przyjechały z Kijowa, Mińska, Leningradu, Krasnojarska.

Prace symposium toczyły się dwoma torami: podczas wycieczek terenowych połączonych często z prelekcjami, gdzie problematyka historyczna przeplatała się ze współczesnymi problemami ochrony przyrody i miejscem człowieka w otaczającym go środowisku przyrodniczym, i w czasie typowych obrad sympozjalnych, na których przedstawiono 39 referatów, w zdecydowanej większości dotyczących historii polsko-syberyjskich powiązań naukowych, a przede wszystkim pionierskiej roli polskich badaczy, którzy wnieśli bardzo znaczący wkład w naukowe poznanie przyrody i etnografii Syberii Wschodniej.

W referatach autorów radzieckich najczęściej mówiono o wielkich zasługach wniesionych przez Polaków w poznanie Syberii pod względem geologicznym i geograficznym i ich zasługach położonych w dziedzinę badań biologicznych. Na plan pierwszy wybijały się postacie wybitnych badaczy: Benedykta Dybowskiego (poświęcono mu sześć referatów) i Jana Czerskiego (aż dziewięć referatów dotyczyło tego znakomitego przyrodnika, a także archeologa — pięknie o jego badaniach archeologicznych nad Bajkałem mówiła Olga Goriunowa z Uniwersytetu Irkuckiego). Znacznie mniej poświęcono czasu innym dziewiętnastowiecznym badaczom polskim, choć okazjonalnie przytaczano często ich prace i wymieniano nazwiska

¹ Takich konferencji polsko-radzieckich zorganizowano trzy: w Warszawie (1969 r.), Leningradzie (1972 r.), Wrocławiu i Warszawie (1978 r.). Materiały z nich ukazały się drukiem w postaci trzech książek. Z sympozjów tych opublikowano w Polsce i w ZSRR kilkanaście sprawozdań. Poświęcił im również wiele miejsca „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”. Zob. W. Tichomirow, K. Maślankiewicz: *Polsko-radzieckie sympozjum o rosyjsko-polskich kontaktach w dziedzinie geologii i geografii*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970 nr 1 s. 208-214; K. Maślankiewicz, Z. Wójcik: *II polsko-radzieckie sympozjum o rosyjsko-polskich kontaktach w dziedzinie geologii i geografii*. Tamże 1972 nr 4 s. 793-799; J. Róźiewicz: *Dzieje polskich, rosyjskich i radzieckich badań polarnych. (III Sympozjum Polsko-Radzieckie)*. Tamże 1979 nr 1 s. 198-202.

Aleksandra Czekanowskiego, Wiktora Godlewskiego, Mikołaja Hartunga, Władysława Księżopolskiego i innych.

Polacy przedstawiili 15 referatów. Poniżej przytaczamy ich spis, z którego można się z grubsza zorientować o zakresie problematyki, jaką w swych wystąpieniach się zajmowali. Oto referaty polskie (tytuły podajemy w języku polskim, choć referaty wygłaszane były w języku rosyjskim): Józef Babicz, *Osiągnięcia współczesnych polsko-radzieckich konferencji w zakresie historii polsko-rosyjskich kontaktów w dziedzinie nauk o Ziemi*; Janusz Dziewański, *Sozologiczne aspekty racjonalnego zagospodarowania regionu Bajkału*; Wanda Grębecka, *Flora Syberii w pracach polskich botaników*; Elżbieta Kaczyńska, *Przemiany życia na Syberii — skutki zesań*; Antoni S. Kleczkowski, *Udział Polaków w poznawaniu wód podziemnych Wschodniej Syberii*; Teresa Kozłowska-Szczęsną i Jerzy Solon, *Polsko-syberyjska współpraca w dziedzinie badań geograficznych*; Antoni Kuczyński, *Promocyjna rola irkuckiego środowiska naukowego w polskich badaniach Bajkału i narodów Syberii Wschodniej*, Marian Pulina, *Krasowa denudacja chemiczna w okręgach Angory i Bajkału i jej znaczenie międzynarodowe*; Jerzy Rózewicz, *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe do 1918 r. Główne kierunki i podstawowe tematy*; Irena Spustek, *Polacy na Syberii w okresie I wojny światowej*; Wiktoria Śliwowska, *Agaton Giller (1831-1887) jako badacz Syberii Wschodniej i pierwszy historyk Polonii Syberyjskiej*; Przemysław Trojan, *Udział Polaków w badaniu fauny Bajkału*; Jan Trynkowski, *Antoni Walecki jako badacz Daurii*; Zbigniew Wójcik, *Poglądy przyrodników polskich w XIX w. na pochodzenie i wiek Bajkału oraz tenże Polscy geolodzy przy budowie transsyberyjskiej kolei żelaznej między Uralem i Bajkałem*.

Ponadto w imieniu delegacji polskiej, na otwarciu obrad, wygłosili przemówienia dyrektor Muzeum Ziemi PAN, Krzysztof Jakubowski, i zastępca dyrektora Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki, Jerzy Rózewicz. Pierwszy z nich skoncentrował się głównie na problemach ochrony przyrody i jej znaczenia we współczesnym świecie, drugi zaś mówił o wielorakich powiązaniach historycznych Polaków z Irkuckiem i Bajkałem, o udziale Polaków w społeczno-politycznym i kulturalnym rozwoju Syberii². Materiały z sympozjum mają być wydrukowane.

Drugi, równoległy nurt sympozjum określał program wycieczek terenowych doskonale skorelowanych z zasadniczymi wątkami tematycznymi prezentowanych referatów. Trasy objazdów zostały przez organizatorów dobrane niezwykle starannie i pozwoliły na istotne wzbogacenie treści obrad. Dla uczestników polskich była to zarazem niecodzienna możliwość bezpośredniego zetknięcia się z niepowtarzalną sceną syberyjskiej przyrody, w której poznanie wnieśli tak znaczący wkład polscy zesłańcy. Pojawiająca się niemal na każdym kroku refleksja historyczna spletała się ze współczesnością, której motywem przewodnim stały się nabrzmiałe dramatycznie problemy zachowania bezcennych wartości środowiska przyrodniczego rejonu Bajkału.

Znakomitą wprowadzeniem w tematykę sympozjum była poprzedzająca właściwe obrady wycieczka wzdłuż południowo-zachodnich brzegów Bajkału. Jej trasa prowadziła początkowo statkiem z miejscowości Listwianka położonej nad samym

² Na sympozjum zgłoszono z Polski także dwa referaty: Doroty Kozłowskiej (*Syberia w materiałach naukowych Leonarda Jaczewskiego*) i Zdzisława Mikulskiego (*Związki polskich i rosyjskich hydrologów w badaniach Bajkału i innych wód Syberii*). Oboje autorzy nie przybyli jednak na sympozjum. Tezy wspomnianych referatów — jak i siedmiu innych z Polski — zostały wydrukowane w publikacji: *Sowietsko-polskij simpozium 100-letije issledowanij Polakow w Wostocznoj Sibiri i na Bajkale. Tezisy докладow*. Irkutsk 1989, ss. 74.

Bajkałem w rejonie wypływu wód Angary, a następnie wodolotem z portu Bajkał aż do ujścia rzeki Bogludziejki. W trakcie podróży, przy pięknej, słonecznej pogodzie, podziwiać można było łagodne wzniesienia pasma Przymorskiego Grzbietu, pokryte mieszanym lasem w złocącej się jesiennej szacie. Tworzą one naturalną, zachodnią granicę bajkalskiego akwenu, a ich najwyższe partie przekraczają niewiele ponad 1000 m n.p.m. Punktem docelowym była Pieszcannaja Buchta, gdzie nad brzegiem malowniczej, osłoniętej od wiatrów zatoki znajduje się znana baza turystyki krajoznawczej oraz jedna ze stacji badawczych bajkalskiego Instytutu Limnologicznego. Ten odcinek wybrzeża Bajkału, urozmaicony licznymi formami skalnymi o fantazyjnie zróżnicowanej rzeźbie, zaliczany jest rzeczywiście słusznie do najpiękniejszych pod względem krajobrazowym fragmentów długiej, bo liczącej ponad 2000 km linii brzegowej jeziora. W czasie kilkugodzinnej podróży uczestnicy sympozjum mieli możliwość zapoznania się z najrozmaitszymi problemami dotyczącymi przyrody Bajkału oraz głównymi kierunkami prowadzonych obecnie badań koncentrujących się wokół zagadnień funkcjonowania i przemian tego gigantycznego ekosystemu wodnego.

Tego samego dnia, bezpośrednio po powrocie z Bajkału do Irkucka, rozpoczęła się kolejna wyprawa terenowa trwająca niemal 3 dni (16-19 września). Podróż odbyła się specjalnym pociągiem oddanym do dyspozycji uczestników sympozjum, a jej trasa wiodła fragmentami słynnej wokółbajkalskiej drogi kolejowej. Zasadniczy program wycieczki rozpoczął się po przyjeździe z Irkucka do miejscowości Sliudanka. Pierwszy dzień poświęcony był głównie zapoznaniu się ze znajdującymi się w pobliżu wielkimi kamieniołomami marmuru Pierewał. Warto przypomnieć, że znajdujące się w tym rejonie ogromne zasoby białego marmuru występujące w kompleksach skalnych serii archaicznych i proterozoicznych znane były już Janowi Czarskiemu. Obecnie, prowadzona jest tu na wielką skalę eksploatacja marmuru głównie dla potrzeb przemysłu budowlanego i cementowego. Prowadzone w trakcie zwiedzania dyskusje koncentrowały się przede wszystkim wokół zagadnień właściwego wykorzystania wydobywanych surowców skalnych oraz rozmaitych zagrożeń środowiska przyrodniczego wynikających z intensywnego tempa eksploatacji. Interesującym urozmaiceniem pobytu w kamieniołomach była możliwość zgromadzenia próbek ciekawych okazów skał i minerałów, wśród których na szczególną uwagę zasługiwały pięknie wykształcone skupienia kryształów rzadkiej odmiany niebieskiego kalcytu marmurowego.

Dalsza trasa podróży pociągiem, począwszy od stacji Kułtuk do stacji Port Bajkał, prowadziła wyłączonym obecnie z głównej magistrali syberyjskiej odcinkiem wokółbajkalskiej drogi kolejowej. Przebiega ona nad samym brzegiem Bajkału i wymagała w trakcie jej budowy w latach 1901-1916 wykonania niezwykle skomplikowanych konstrukcji technicznych w postaci licznych tuneli, murów oporowych, mostów i wiaduktów. W realizacji tego nadzwyczaj trudnego przedsięwzięcia uczestniczyli także liczni Polacy.

Po wybudowaniu irkuckiej zapory wodnej (1956) fragment tej trasy kolejowej na odcinku Port Bajkał—Irkuck wiodącym wzdłuż lewego brzegu Angary — został zatopiony, a nowe połączenie z Irkuckiem przeprowadzono innym szlakiem. Blisko 84-kilometrowy fragment dawnej wokółbajkalskiej drogi kolejowej pomiędzy Kułtukiem i Portem Bajkał, wyłączony z ruchu przelotowego stał się swoistym zabytkiem techniki świadczącym o osiągnięciach myśli inżynierskiej w początkach naszego wieku. Tu właśnie, mniej więcej w połowie drogi dawnej trasy kolejowej, w zachowanym do dziś budynku małej stacyjki Maritui odbyła się pierwsza część obrad sympozjalnych. Bezpośrednie sąsiedztwo bezkresnych wód Bajkału oraz krajobrazów przyrodniczych utworzonego tu niedawno (1986) Przybajkalskiego Parku Narodowego — tworzyły niepowtarzalną atmosferę obrad i żywą tempera-

ture dyskusji. Z głębokim zatroskaniem spoglądaliśmy na smugi dymów z wielkiego kombinatu celulozowego w Bajkalsku znajdującego się na przeciwległym brzegu, które w sposób dosłowny i niemal symboliczny przypominały o skali zagrożeń środowiska przyrodniczego tych obszarów oraz o skomplikowanych problemach ochrony jego niepowtarzalnych walorów naturalnych.

Końcowym akcentem terenowej części sympozjum była wycieczka po wodach Zalewu Irkuckiego utworzonego w wyniku spiętrzenia wód Angary. Jej trasa prowadziła z Irkucka aż do portu w Listwiance, skąd rozpoczyna swój bieg Angara. Tu także znalazło się miejsce dla wymiany poglądów na temat wpływu tego sztucznego zbiornika na przemiany warunków środowiskowych, poziomu wód Bajkału, stosunków hydrologicznych przyległych obszarów i wreszcie zauważalnych zmian klimatycznych. Niezwykle interesującym podsumowaniem wiadomości zdobytych podczas wycieczek terenowych była wizyta w Bajkalskim Muzeum Ekologicznym mieszczącym się w Listwiance i utworzonym w 1987 r. w wyniku przekształcenia Instytutu Limnologicznego Syberyjskiego Oddziału AN ZSRR. Po zapoznaniu się z ciekawymi zbiorami i ekspozycją, znakomicie komentowaną przez Walentynę Gałkinę, odpowiedzialną za popularyzatorsko-oświatową działalność muzeum, zwiedzono także specjalną, okolicznościową wystawkę poświęconą ponad stuletnim tradycjom badań Polaków na obszarach wschodniej Syberii. Symboliczną wymowę miało złożenie kwiatów przez grupę polskich uczestników sympozjum przed znajdującymi się na sali muzealnej popiersiami wybitnych badaczy Bajkału Benedykta Dybowskiego i Jana Czerskiego.

W dniu 21 września, w ostatnim dniu obrad, wcześniej powołana mieszana radziecko-polska komisja zredagowała obszerną rezolucję, w której znalazły się między innymi następujące wnioski i postanowienia:

a) Należy co pewien czas (w okresach 3-5 letnich) organizować konferencje poświęcone polsko-rosyjskiej współpracy w zakresie problematyki syberyjskiej, a materiały z tych spotkań naukowych wydawać drukiem, tak w ZSRR, jak i w Polsce.

b) W Irkucku stworzyć radziecko-polskie centrum badań historycznych i ekologicznych dotyczących Bajkału i Przybajkała.

c) Powołać stałą radziecko-polską grupę roboczą, w składzie której znaleźliby się zarówno przedstawiciele nauk przyrodniczych, jak i humanistycznych. Grupa ta miała by za zadanie ukazanie, przebadanie i wprowadzenie w obieg naukowy spuścizny Polaków-badaczy Syberii Wschodniej.

d) Wydać stosownie z odpowiednimi komentarzami pamiętniki Benedykta Dybowskiego i innych badaczy Syberii Wschodniej. Prosić Oddział Wschodnio-Syberyjski Towarzystwa Geograficznego o zwrócenie się do Towarzystwa Geograficznego ZSRR z wnioskiem o uwiecznienie pamięci polskich badaczy syberyjskich w miejscach ich pobytów i działalności naukowej: w miastach Irkucku i Lwowie oraz w osadach Kułtuk i Darasun. Przedstawić zarazem w Akademii Nauk ZSRR wniosek o ustanowienie nagrody imienia Benedykta Dybowskiego, Aleksandra Czekanowskiego i Jana Czerskiego, która przyznawana byłaby badaczom przyrody Bajkału.

e) Zintensyfikować między stroną radziecką i polską wymianę informacji, materiałów archiwalnych i publikacji, jak również przygotować wspólnie bibliografię z zakresu syberyjsko-polskich kontaktów w rozlicznych dziedzinach nauki i życia społecznego.

f) Zważywszy, iż w badaniach Syberii brali udział przedstawiciele wielu krajów europejskich, wydaje się celowym odzwierciedlenie ich działalności w serii publikacji pod nazwą *Historia przyrodznawstwa i badań humanistycznych Syberii* oraz w przygotowaniu i wydaniu *Słownika badaczy Syberii Wschodniej*.

g) Zorganizować przy Bajkalskim Muzeum Ekologicznym Irkuckiego Centrum Naukowego Oddziału Wschodnio-Syberyjskiego AN ZSRR stale działającą radziecko-polską ekspedycję w zakresie ekologii i ochrony Bajkału, jak również naukowej i kulturalnej spuścizny polskich badaczy Syberii i Bajkału.

h) Zwrócić uwagę Prezydium Oddziału Wschodnio-Syberyjskiego AN ZSRR na konieczność opracowania kompleksowego programu ekologicznego w zakresie badania przyrody Bajkału, stopnia jej ochrony i racjonalnego wykorzystywania.

Jak widzimy — poprzez przytoczone tu niektóre wnioski i propozycje — program nakreślony w rezolucji jest bardzo obszerny. Należy mieć nadzieję, że zostanie, przynajmniej w większej części, zrealizowany. Odbyte sympozjum można z przekonaniem uważać za poważne wydarzenie w dziejach polsko-radzieckiej współpracy naukowej. Sądzymy, że wyda ono w niedalekiej przyszłości owoce, zainspiruje tak uczonych syberyjskich, jak i polskich, przybliży szerszemu ogółowi problematykę historii polskich dokonań naukowych na Syberii, w tym i badań przez Polaków unikalnego w skali światowej „świętego morza” — Bajkału.

Krzysztof Jakubowski, Jerzy Róziewicz
(Warszawa)

